

ELEKTRONIČKI MEDIJI I DROGA

ELECTRONIC MEDIA AND DRUGS

Nikša Dubreta

Fakultet strojarstva i brodogradnje, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
Faculty of Mechanical Engineering and Naval Architecture, University of Zagreb, Zagreb, Croatia

Sažetak

Tekst se bavi društvenom reprezentacijom upotrebe droga u hrvatskim elektronskim medijima. U analizi dominantnih elemenata javnog diskursa u problematiziranju upotrebe droga na Hrvatskoj javnoj televiziji, kao relevantna metoda primijenjena je analiza diskursa I. Tom prilikom izdvojeno je nekoliko aspekata javnog diskursa: definicija i diferenciranje droga; reprodukcija eskalacijske hipoteze; reprodukcija kriminalnog i devijantnog konteksta upotrebe droga i oblikovanje profesionalne kompetencije s obzirom na ključne aktere u diskusijama o drogama na televiziji. Pokazuje se da se droge ne diferenciraju u većini emisija, da se u njima većinom reproduciraju eskalacijska hipoteza i kriminalni pristup, odnosno da je njihovo propitivanje uočeno u svega par iznimki. Napokon, profesionalna kompetencija oblikuje se bez većeg utjecaja sudionika s područja društvenih znanosti premda se kontinuirano upozorava da se radi o važnom društvenom problemu.

Uvod

Ratom posredovana tranzicija hrvatskog društva naznačila je čitav niz socioloških tematskih imperativa, upućujući na potrebu za kontinuiranim socijalno-teorijskim zahvatom u realnost. Međutim, tijekom devedesetih godina, ta tranzicija istodobno je u hrvatskoj sociologiji ostavila i dio svojevrstnih nepopunjenih »rupa« na planu empirijskih istraživanja o pojedinim temama, o kojima danas možemo govoriti više u natuknicama i bez veće pouzdanosti jer podataka o njima naprosto nemamo. Županov to slikovito naznačuje kada sociološki atlas Hrvatske uspoređuje s mapom Antarktika, plohom koja se pretežno sastoji od bijelih mrlja i tek donekle vidljivog reljefa: »Što bi značile te mrlje? One bi bile društveni fenomeni o kojima nemamo nikakvih znanstvenih empirijskih podataka ili ih imamo vrlo malo. Drugim riječima tamo gdje nije bilo sustavnih socioloških istraživanja suočili bi se s bjelinom«.1/

Spomenuta procjena svakako se odnosi na sociološka istraživanja upotrebe droga unutar različitih segmenata hrvatskog društva u tranzicijskom razdoblju. Tijekom devedesetih, ta se problematika tek etablira kao značajna u kontekstu domaće sociologije i srodnih znanosti, naznačujući osnovna pitanja i referirajući se na početna istraživanja društvenog konteksta upotrebe droga, njene raširenosti i sl.2/ Utoliko i ne začuđuje što

Abstract

Text is dealing with the social representation of drug use in Croatian electronic media. Discourse analysis I is used as relevant methodology in undertaking insight into dominant elements of public discourse concerned with drug use on Croatian public TV. Several aspects of public discourse have been considered: definition and differentiation of drugs; reproduction of stepping-stone hypothesis; reproduction of criminal and deviant context of drug use; creation of professional competence in a view of key actors in TV discussions. It has been shown that majority of broadcasted program makes no differences between various legal and illegal drugs. Stepping stone hypothesis and criminal approach to drug use is also reproduced and it is considered as problematic in just a few exceptions. Finally, professional competence on Croatian TV is designed without greater impact of actors in a field of social sciences, although is permanently pointed out that drug use is important social problem.

su predodžbe o društvenom problemu upotrebe droga i danas pretežno uronjene u medijski posredovane stereotipe o drogama uopće i oblikovane u terminima upozorenja i opasnosti, pri čemu zainteresiranost za društvene aspekte nerijetko završava prebrojavanjem, ostavljajući sociologiju i srodne znanosti po strani. Zainteresiranost se koncentrirana – svakako važna, ali ne i jedino presudna za razumijevanje – odgovore s područja psihijatrije, policijske prakse i moralno-poduzetničkih kampanja, oblikujući na taj način glavna obilježja diskursa o drogama u dominantnoj kulturi. Napokon, socioloških analiza medijskog aspekta društvene reprezentacije govora o drogama u Hrvatskoj nema, premda se problematika upotrebe droga ispostavlja kao medijski zahvalna tema i u njima je kontinuirano prisutna.

Mediji i oblikovanje javnog diskursa

Medijski posredovana društvena reprezentacija droga i njihovih korisnika već je desetljećima ugrađena u proučavanje socijalne reakcije na upotrebu droga, a spoznaje ukazuju da upravo socijalna reakcija znatno oblikuje i učvršćuje način života korisnika droga, definirajući i ograničavajući njihove aktivnosti, pa čak i strukturirajući učinke droga koje se uzimaju. U tom smislu »upotreba droga, bilo to teško ispijanje alkohola, bilo pušenje marihuane, ne pojavljuje se u

društvenom vakuumu i ne može biti interpretirana u terminima grupe ili pojedinca promatranih izolirano od ostatka društva kojem pripadaju» /3/. To znači da, kao pojava koja neposredno korespondira sa socijalnom reakcijom, društvena reprezentacija upućuje na »skup 'društvenih znanja', tj. uvjerenja, ideja i vrijednosti, koji teži slikovitom uobličavanju. To je projekcija nečeg što je krajnje složeno, kao što je svijet društva, na manje složeni, konkretniji i 'likovniji' plan prikazivanja» /4/. Primjerice, promatrajući društvenu reprezentaciju kao način koji uvjetuje interpretaciju realnosti i, stoga, determinira ljudsko ponašanje, koncept je primjenjivan u istraživanjima glavnih »slika» koje reprezentiraju ecstasy među mladima koji ga koriste, uspoređujući ih s njegovom vizualizacijom u različitim medijskim preventivnim kampanjama /5/. Na sličan način društvena reprezentacija predmetom je proučavanja u istraživanjima sociopolitičkih utjecaja na stereotipno portretiranje droga i njihovih korisnika u globaliziranoj filmskoj industriji /6/. Pokazuje se da individualne i kolektivne predodžbe nisu uvijek ujednačene i potpuno koherentne, ali ukoliko se poklapaju s konvencionalnim ili dominantnim »generaliziranim slikama» mogu biti neka od sredstava društvene kontrole koja se manifestiraju u obliku elementarnih moralnih imperativa povezanih s nekim fenomenom /7/. U kontekstu društvene reprezentacije upotrebe droga u Hrvatskoj može se izdvojiti nekoliko dominantnih tema koje konstituiraju socijalnu reakciju, a bile su i dobrim su dijelom još uvijek prisutne u elektronskim medijima, ponajviše na javnoj televiziji. One reflektiraju, između ostalog i medijski posredovani, javni diskurs koji se često oblikuje konvergencijom znanstvenih uvida i slika proizašlih iz dominantne kulture koja droge diferencira isključivo prema kriteriju legalnosti, bezrezervno preferirajući alkohol i nikotin u odnosu na sve ilegalne droge.

Analiza diskursa I i društvena reprezentacija upotrebe droga na HTV-u

Analiza se zasniva na praćenju programa HRT-a. S obzirom na karakter pojavnosti empirijskog materijala može se naznačiti da nema sustavnosti u emitiranju tema koje se bave drogama – one se pojavljuju sporadično i nenajavljene kao usputni prilozi u različitim emisijama HTV-a (od jutarnjeg i školskog programa, preko popodnevnih mozaičnih emisija i Dnevnika do priloga koji se emitiraju kasno navečer) koje je teško anticipirati. Također droge se sporadično javljaju kao glavni sadržaj u tzv. autorskim emisijama poput Latinice, Znanstvenog sučeljavanja, Brisnog prostora i sl. Drugim riječima, za znatan dio emisija u kojima se govori o drogama nema najave. Kao karakterističan primjer može poslužiti edukativni glazbeni spot »Neću drogu», koji se u travnju 2006. godine u više navrata emitirao u različitim terminima iza 22 sata na Prvom programu HTV-a – bez ikakve naznake radi li se eventualno tek o novoj nadi hrvatske estrade sa specifičnim glazbenim sadržajem

ili o još jednom promotivnom uratku Vladina ureda za prevenciju zlouporabe droga koji je kao takav ovom prilikom ostao nedefiniran. Utoliko su i naznačeni problemi praćenja programa javne televizije i oni se manifestiraju u nemogućnosti kvantifikacije svih emitiranih priloga i emisija.

Uradije primijenjena analiza diskursa – kao prikladan pristup svim oblicima teksta i jezika upotrebljivanih s obzirom na specifične teme, mjesta i uključene aktere. Njena kritička primjena omogućuje istraživanje dominantnih lingvističkih i izražajnih oblika koji se u datom kontekstu mogu pokazati kao značajni čimbenici u održavanju društveno prevladavajućih semtinenata i ideologija /8/. U dijelu studija koje su usmjerene na problematiziranje mogućnosti primjene analize diskursa u istraživanju različitih društvenih fenomena, naznačene su metodološke specifičnosti tzv. analize diskursa I koja je ponajviše zaokupljena usmjerenošću na (izgovoreni ili napisani) tekst, intertekstualnost i pripadajući kontekst /9/. To znači da je pozornost usredotočena na diskurs, diskurzivne formacije i način njihove proizvodnje u problematiziranju droga na javnoj televiziji kao vodećem elektroničkom mediju u tranzicijskoj Hrvatskoj. Analizom su zahvaćene najavljene emisije na HTV-u koje su proteklih godina u cijelosti bile posvećene problematici droga. Prikupljeno je devet takvih emisija, one su više puta pažljivo pregledane, a elementi diskursa – riječi, fraze, pristupi, formulacije – grupirani su s obzirom na nekoliko prevladavajućih motiva.

Izdvojeno je nekoliko aspekata u diskusijama o drogama koje su se pokazale kao prevladavajuće na javnoj televiziji. To su:

- Problem definiranja droga i njihovog načelnog diferenciranja.
- Reprodukcijska eskalacijska hipoteza i teorije uvertire o principu sljednosti između upotrebe pojedinih droga.
- Razmatranje fenomena upotrebe droga u terminima konteksta kriminalizacije.
- Oblikovanje predodžbi o karakteru kompetencije i stručnosti s obzirom na profesionalnu orijentaciju ključnih sudionika u emisijama o drogama.

Spomenuti aspekti u njima su redovito evidentirani, a eventualne iznimke usmjerene na njihovo propitivanje ili osporavanje naznačene su u daljem tekstu. To znači da je znatna pozornost posvećena elementima diskursa koje se pojavljuju kao različiti u odnosu na one prevladavajuće i kao takvi mogu donekle upućivati na anticipaciju eventualnih promjena u dominantnim načinima prezentiranja i aspektiranja fenomena o kojem je ovdje riječ /10/.

Tematiziranje upotrebe droga na HTV-u

Definiranje i diferenciranje droga. U gotovo svim praćenim emisijama tendira se legalističkom principu, prema kojem se pod drogom ili drogama

podrazumijevaju ilegalne supstancije. Pri tome, uglavnom se ne vrši niti diferenciranje ilegalnih droga i evidentno je da je u svima njima najveća (ako ne i isključiva) pozornost posvećena heroinu – koji obično služi kao sinonim za sve droge. Utoliko se i cjelokupna problematika svodi na zloupotrebu heroina, a zaključci koji iz toga proizlaze generaliziraju se na sve (ilegalne) droge. Problem je kao takav spomenut tek u jednoj emisiji u kojoj je alkohol naznačen kao najveći problem hrvatskog društva na području droga i to je podržano podacima iz pripadajućih znanstvenih istraživanja. Kako bi se demantirao stereotip o štetnosti droga na osnovi diskusije o heroinu, tada je jasno izrečena »teza diferencijacije«:

»... svi problemi s drogama i drogiranjem, mogu se svesti na problem drogiranja heroinom...» (Znakovi vremena, HTV 1, 2004)

Precizno i jednoznačno razlikovanje lakih i teških droga nije ujednačeno niti u kontekstu znanstvenih istraživanja /11/. U široj javnosti ono se teško može identificirati već u slučaju diferenciranja ekstremno različitih ilegalnih droga poput marihuane i heroina. Tipičan primjer koji dobro ilustrira navedeni problem u kontekstu medijski posredovane društvene reprezentacije odnosi se na, svjesno ili nesvjesno, miješanje i prikazivanje jedne droge drugom. Dok je spomenuti problem predstavljao predvidiv propust u različitim televizijskim priložima tijekom devedesetih, u ovdje analiziranim emisijama nije evidentiran.

Eskalacijska hipoteza i teorija uvertire. Važan element medijski posredovanog javnog diskursa o drogama i njihovim korisnicima odnosi se na reprodukciju i osnaživanje eskalacijske hipoteze i teorije uvertire. Premda su osporene u svim relevantnijim znanstvenim istraživanjima tijekom proteklih 30-ak godina /12/, one su poput klasičnih »generaliziranih slika« vidljive u medijskim kampanjama usmjerenim na apstinenciju kao najprimjerenije društveno rješenje, ali i u različitim medijskim javnim raspravama. To znači da se veza između kanabisa i heroina uspostavlja na načelu sljednosti. Tvrdnja prema kojoj pušenje marihuane lako može završiti ovisnošću o heroinu evidentirana je u gotovo svim praćenim emisijama HTV-a i u njima je promatrana kao nešto samorazumljivo, bez naznake za mogućnosti propitivanja. S druge strane, tvrdnja je demantirana tek u dvije emisije (Znakovi vremena i Maja: Reci drogi ne) – u jednoj kao potpuna besmislica, a u drugoj s nešto naglašenijim oprezom:

»... To je kao da tvrdite da svi motociklisti znaju voziti bicikl i na osnovu toga tvrdite da će svi biciklisti jednog dana voziti motore...» (Znakovi vremena HTV 1, 2004)

»... Nije istina da pušenje marihuane vodi u ovisnost o heroinu, ali ipak, svi ovisnici o heroinu počeli su s marihuanom...» (Maja: Reci drogi ne HTV 1, 2006)

Također, teza o sljednosti gotovo je uvijek upotpunjena ovisničko-heroinskim svjedočanstvima. Redukcija u prikazu različitih načina sagledavanja

problema i iskustava uočljiva je tom prilikom u neuvažavanju činjenice da takvu vezu opovrgavaju ne samo znanstveni uvidi već i značajan dio korisnika heroina. Niti u jednoj od emisija nije napravljen prilog ili razgovor s osobom koja konzumira različite droge, više njih ili samo jednu, a koja nije postala ovisnikom o heroinu – a njihov broj daleko premašuje ovisničku populaciju. U osnovi, spomenuta predodžba o sljednosti zapravo se u medijskom kontekstu osnažuje: kao tipičan primjer odabrani korisnici heroina (bivši, sadašnji, anonimni ili imenovani, a katkad i javnosti dobro poznati), vlastito iskustvo teško rješivih problema generaliziraju na sve droge, apostrofirajući prvi dim ili joint marihuane kao odlučujući korak prema ovisnosti o heroinu.

Dominantnost konteksta kriminalizacije. Problem proizlazi iz vidljivog odsustva interesa za propitivanje legalističkog principa kao dominantnog u diskusijama o drogama na javnoj televiziji. Sociološke studije su kontinuirano ukazivale da se znatan dio kriminalnih i delikventnih aktivnosti korisnika droga zasniva na činjenici ilegalnosti upotrebljivanih supstancija /13/. Implikacije se očituju na dvije ravni: ponajprije, već sama upotreba ilegalnih droga zabranjena je i predstavlja prekršaj ili krivično djelo. Drugo, pri eventualnom kontinuitetu upotrebe, to upućuje na čitav niz sekundarnih ilegalnih aktivnosti koji upotrebu čine mogućom – posebno u slučaju supstancija kojih upotreba rezultira ovisnošću /14/.

U ovdje analiziranim emisijama problem nije naznačen. Naime, u 8 od 9 promatranih emisija velika pozornost posvećena je iskazima i podacima koje su davali djelatnici iz različitih sektora i sa različitih hijerarhijskih razina Ministarstva unutarnjih poslova. Tom prilikom, kriminalnost se potvrđuje i ne propituje – primjerice, podaci o počinjenim prekršajima i kaznenim djelima ne diferenciraju se (što, gdje, kada, kako i zbog čega) i nema usporedbe tzv. službenih podataka (policijskih izvješća) s onima iz znanstvenih istraživanja, što je u sociološkim studijama istaknuto kao presudno za donošenje adekvatnih prosudbi /15/. Korisnici droga portretiraju se uglavnom kao patološke osobe, sklone krađi, prostituciji i drugim oblicima devijantnosti, kao osobe u koje se ne može imati povjerenja, premda se radi o manjini korisnika uvučenih u teške probleme ovisnosti o heroinu. Opet, tek je u jednoj emisiji (Znakovi vremena, HTV 1, 2004) ukazano na važnost odvajanja rekreativne uporebe droga koja znatno više korespondira s upotrebom legalnih droga nego što se može promatrati u terminima kriminalizacije, a u jednoj su policijska izvješća problematizirana u izjavi sutkinje Vrhovnog suda:

»... Kriminalizacija je problematična i mi smo zasuti čitavim nizom slučajeva koji su benigni i zapravo nam onemogućuju da se bavimo pravim problemima, tj., kaznenim djelima krijumčarenja velikih količina... Sudovi se moraju pretjerano baviti osobama koje nemaju kriminalno zaleđe i na ovaj način ih se potencijalno stigmatizira...» (U krupnom planu, HTV 1, 2003).

Oblikovanje predodžbi o karakteru kompetencije i stručnosti. U nastojanju za pružanjem informacija koje su zasnovane na stručnim uvidima, društvena reprezentacija na javnoj televiziji uglavnom se manifestira u koncentriranju na spoznaje i mišljenja aktera za koje se pretpostavlja da zbog svoje profesije ili neposredne uključenosti u rješavanje brojnih problema u upotrebi droga mogu dati vjerodostojne i pouzdane odgovore. Kao dominantne, može se izdvojiti slijedeće aktere:

1. psihijatri (8 emisija),
2. predstavnici Vlade RH i različiti dužnosnici (7 emisija),
3. predstavnici policije (8 emisija),
4. predstavnici udruga roditelja i obitelji ovisnika (7 emisija),
5. predstavnici terapijskih zajednica (6 emisija)
6. bivši i sadašnji ovisnici (8 emisija).

Utoliko je definiran i donekle ograničen diskurs kojim se oblikuje karakter društvene reprezentacije. Psihijatri se izražavaju u terminima bolesti i epidemije, predstavnici Vlade i članovi obitelji problem sagledavaju u terminima moralne paradigme, kao zlo i pošast, predstavnici policije u terminima kriminala i delikvencije. U oblikovanju takvog diskursa predstavnici terapijskih zajednica i sami ovisnici obično se tretiraju kao ilustrativni primjeri. Premda se svi slažu da droge predstavljaju ogroman problem za društvo u cjelini, da je njihova upotreba društveni problem, u diskusijama rijetko sudjeluju stručnjaci sa područja društvenih znanosti. Tek je u dvije emisije u problematiku bio uključen sociolog, a predstavnika srodnih disciplina, poput socijalnih radnika ili politologa, ekonomista, psihologa i sl., nije bilo ni u jednoj emisiji.

Zaključak

Na javnoj televiziji kao elektroničkom mediju najvećeg dosega, moralna paradigma još uvijek ima značajan doseg i u znatnoj mjeri se oblikuje svojevrstnom konvergencijom stručnosti i percepcije upotrebe droga u dominantnoj kulturi. U analiziranim emisijama HTV-a dominira odsustvo potrebe za diferenciranjem droga, uz kontinuirano reproduciranje načela sljednosti u njihovom uzimanju, definiranje upotrebe u terminima devijantnosti i slabu zastupljenost spoznaja s područja društvenih znanosti.

Međutim može se primijetiti da se medijski posredovana društvena reprezentacija upotrebe droga postupno pluralizira. U proteklih nekoliko godina zamijećeni su izvjesni pomaci u odnosu na striktno prohibicionistički diskurs koji je obilježio devedesete godine proteklog stoljeća u tranzicijskoj Hrvatskoj. U to vrijeme on se gotovo istovjetno manifestirao u većini medija i često je bio praćen moralno-poduzetničkim

kampanjama /16/. U novije vrijeme, u diskusijama na javnoj televiziji nešto više sudjeluju i predstavnici nevladinih udruga. Tako se medijski javni prostor pokazuje kao važan za poprilično raznolike aktere s različitim aktivnostima i programima, a katkad i potpuno različitim pristupom i shvaćanjem upotrebe droga – različite vjerske organizacije, udruge roditelja ovisnika, nevladine organizacije poput Crvenog križa, udruge za zdraviju subkulturnu scenu itd. Uočena postupna i tek djelomična pluralizacija diskursa na javnoj televiziji zahtijeva veći kontinuitet i intenzitet da bi se mogla zahvatiti u terminima prepoznatljivog trenda.

Bilješke:

- /1/ Županov, J. (2002). Predgovor. U: Ilišin, V., Radin, F. (ur.) Mladi uoči trećeg milenija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- /2/ Lalić, D., Nazor, M. (1997). Narkomani: Smrtopisi. Zagreb: Alinea., Power, R., Mimica, J. (1999). Zloupotreba droga u Republici Hrvatskoj. Zagreb: UNDCP; Lalić, D. (1995.) Ekonomska reprodukcija ovisnosti o heroinu – Split 90-ih; U Revija za sociologiju, Vol. 26., No. 3. – 4., str 209.-219.
- /3/ Young, J. (1972). Drugtakers: The Social Meaning of Drug Use. London: Paladin
- /4/ Katunarić, V., Podgorelec, S., Švob, M. (1998). Crkva i disko: sociokulturni kontekst i orijentacije mladih u zagrebačkoj Dubravi. U: Migracijske teme, 1-2/1998.
- /5/ Calafat, A. i sur. (1998). Characteristics and Social Representation of Ecstasy in Europe. Palma de Mallorca: IREFREA and European Commission.
- /6/ Boyd, S. (2002). Media Constructions of Illegal Drugs, Users and Sellers: A Closer Look at Traffic. U: International Journal of Drug Policy. 13/2002.
- /7/ Becker, H. (1963). Outsiders: Studies in Sociology of Deviance and Social Control. New York: Free Press., Drugs: What are They? <http://www.soc.ucsb.edu/faculty/hbecker/drugs.html>
- /8/ McQuail, D. (2000). Mass Communication Theory. London: Sage.
- /9/ Rose, G. (2001). Visual Methodologies: An Introduction to the Interpretation of Visual Materials. London: Sage.
- /10/ Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (eds.) (1998). Collecting and Interpreting Qualitative Materials. London: Sage Publication
- /11/ Kušević, V. (1987). Zloupotreba droga. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- /12/ Kušević, V. (1987). Zloupotreba droga. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske., Cohen, P., Sas, A. (1997). Cannabis Use, a Stepping Stone to Other Drugs. <http://www.cedro-uva.org/lib/cohen.cannabis.html>, Hall, W., Solowij, N. (1998). Adverse Effects of Cannabis (I i II). U: Lancet, No. 9140, Vol. 352, str. 756-774., Cohen, S. (1972/80). Folk Devils and Moral Panics. Oxford: Martin Robertson.
- /13/ Young, J. (1972). Drugtakers: The Social Meaning of Drug Use. London: Paladin.; Lalić, D., Nazor, M. (1997). Narkomani: Smrtopisi. Zagreb: Alinea.; Calafat, A. i sur. (1998). Characteristics and Social Representation of Ecstasy in Europe. Palma de Mallorca: IREFREA and European Commission
- /14/ Ibid /7/
- /15/ Parker, H., Aldridge, J., Measham, F. (1998). Illegal Leisure: The Normalization of Adolescent Recreational Drug Use. London: Routledge.
- /16/ Dubreta, N. (2005). Društvo i odnos prema drogama: sociokulturni kontekst upotrebe kanabisa. Zagreb: HSN.